

Kommissionsdommen over Struensee og Brandt

AF

STIG IUUL

Efterfølgende foredrag af afdøde professor, dr. jur. Stig Iuul om processerne mod Struensee og Brandt set fra en juridisk synsvinkel trykkes her efter hans efterladte manuskript. Det blev oprindeligt holdt i 'Personalhistorisk Samfund' den 12. marts 1934 og er siden i let revideret skikkelse gentaget i 'Historisk Samfund' den 6. dec. 1945 og i 'Juridisk Forening i Næstved' et par år senere. Kilde- og litteraturhenvisningerne er udarbejdet af cand. mag. Karsten Thorborg.

Næppe nogen periode i det danske folks historie har i den grad været genstand for undersøgelse og litterær behandling som den såkaldte Struenseetid. Fra Struensees ankomst til Danmark i 1769 og til hans død 1772 hengik lige 3 år; men den dag i dag er historikerne beskæftiget med at undersøge og vurdere hans indsats i den danske historie. Ingen anden person før eller siden har gjort en karriere så enestående som hans. En ukendt læge fra en lille by, der i løbet af 2 år blev dronningens elsker og uafhængigt heraf, mægtigere end den enevældige konge i et monarki, der strakte sig fra Nordkap til Elben, og som derefter domfældt for lovens største forbrydelse måtte lide lovens strengeste straf. Det er ikke mærkeligt, at dommen over denne mand har været højst forskellig til de forskellige tider.

Man kan strides om, hvorvidt det er rimeligt, at en usurpator må bøde med sit liv, hvis hans forsøg på at tilrive sig magten mislykkes; men jeg tror, at Struensees forsvarere havde været mindre fanatiske, og striden om, hvorvidt hans skæbne var fortjent, mindre hed, hvis Struensee var blevet stukket ned af enkedronningens parti midt under det berømte maskebal natten mellem den 16' og 17' januar 1772, ligesom 20 år senere den svenske konge Gustav III blev myrdet under en hoffest. Det, som navnlig har sat sindene i bevægelse, når talen er om Struensees skæbne, er

den omstændighed, at enkedronningen og hendes parti lod dommen være et udtryk for en straffende retfærdighed, at de ikke nøjedes med at sende ham til retterstedet eller til Munkholm uden lov og dom på samme måde, som man i Rusland ville have sendt ham til Sibirien, men først satte hele det almindelige retsmaskineri i bevægelse for at justificere deres optræden. Hvad der ligger bagved den almindelige hårde bedømmelse af magthavernes behandling af Struensee er i virkeligheden den sunde retsfølelses frygt for at der begås forbrydelser i retfærdighedens navn.

Derfor har kommissionsdommen over Struensee og Brandt af 25/4 1772 opnået den for en dom ret enestående skæbne at blive undersøgt og kommenteret i næsten 175 år. Påfaldende er det dog, at det væsentlig er historikere, som har behandlet dommen; fra juristernes side har indlægene kun været forholdsvis få, men til gengæld så vægtige, at jeg ikke tror, at der mellem de jurister, som har beskæftiget sig med denne tid, findes væsentligere divergenser m. h. t. opfattelsen af dommens rigtighed eller urigtighed. Måske er det ensidigt at bedømme en dom, der som denne har opnået at blive citeret i samtlige historiske lærebøger, alene fra den juridiske side. Fridericia sagde i sin tid, at daværende Overrets-assessor, senere Højesteretsjustitiarius, dr. juris Niels Lassen som den første havde påtaget sig at se dommen alene fra denne side, at interessen herved nærmest var negativ, men den juridiske side er dog den nærmest-liggende side og hidtil den mest forsømte.¹ Det forekommer mig at være simpel retfærdighed overfor de juridiske dommere, forinden man beskylder dem for at være gået enkedronningens ærinde, at prøve at sætte

¹ Niels Lassen, *Den Struensee'ske Proces*. Tidsskrift for Retsvidenskab bd. IV, 1891, s. 219-303. Afhandlingen fremkaldte debat. Justitsminister Johs. Nellesmann takkede anonymt for dette forsvar for den danske juriststand i »Dagbladet« 2. og 3. juli 1891, mens historikeren J. A. Fridericia kritiserede Lassens opfattelse i »Politiken« 19. juli 1891; det samme gjorde juristerne J. H. Thoresen i Tidsskrift for Retsvidenskab bd. V, 1892, og J. H. Deuntzer i en afhandling om Henrik Stampe i Universitetets Indbydelsesskrift til Reformationensfesten, 1891. Lassen svarede i Tidsskrift for Retsvidenskab bd. V, 1892. Debatten genoptoges i begyndelsen af dette århundrede i forbindelse med Edv. Holms behandling af emnet i Danmark-Norges Historie fra 1720-1814 bd. IV. I en anmeldelse i »Politiken« 27. dec. 1902 kritiserede Fridericia påny Lassens opfattelse. Lassen svarede i »Politiken« den 1/1 1903 med en artikel. Struensees Usurpation af Statsmagten. Fridericia svarede i samme nummer og blev imødegået af Lassen sst. den 4/1. Også her findes en modreplik fra Fridericia. I en anonym artikel, Politik og Jura, i »Politiken« 12. januar 1903 benægtede Marcus Rubin berettigelsen i at skelne mellem jura på den ene side og politik og moral på den anden side i politiske sager. Se også Rubins brev til Fridericia 19/6 1891 og brev fra Fridericia til Rubin 6/1 1903, trykt i Marcus Rubins Brevveksling, udg. af Lorenz Rerup, bd. I, Kbh. 1963, s. 340-42, og bd. II, s. 252. Sidst er sagen bedømt af Svend Cedergreen Bech i »Politiken« 17/1 1972.

sig i deres sted og pådømme sagen, således som den forelå for dem til påkendelse og ud fra deres juridiske forudsætninger.

Hvorledes en dommer ville have dømt i sagen, hvis sagen skulle pådømmes i dag kan naturligvis have en vis interesse, men vil man rette nogen indvending mod Struensees dommere, må man søge at skrue sig tilbage til deres forudsætninger og til deres tankegang.

Først og fremmest må man erindre, at af de 9 mænd, som var medlemmer af kommissionen, måtte de 7, (Stampe, Kofod-Ancher, Juul-Vind, Braëm, Luxdorff, generalauditor Schmidt, Sevel) siges at repræsentere blomsten af tidens juridiske indsigt. Den 8de var den af alle for sit retsind og sin visdom berømmede Konferensraad Carstens. Den 9de, Etatsraad Ove Guldberg var den eneste, hvis plads i domstolen er blevet stærkt kritiseret i litteraturen. Han var ikke jurist og var på grund af sit nære forhold til enkedronningen og arveprinsen på en udsat post i sagen. Men heller ikke i vore dage har man jo anset det for udelukket at give modstandsbevægelsen er særlig plads i udrensningsdomstolene. Hvad hans personlige kvalifikationer angår, vil jeg blot henvise til, at A. P. Bernstorff, der så vist ingen grund havde til at lægge fingrene imellem, har sagt: »Jeg må erkende, når jeg vil være retfærdig, at Guldberg elsker det gode, og når han griber fejl, er det af mangel på erfaring, og fordi han ikke har nogen, som på rette vis kan sætte ham ind i sagerne.«² Heller ikke må man glemme, at kommissionen blandt sine medlemmer talte mænd som Peder Kofod-Ancher og Henrik Stampe, til hvem den danske retsvidenskab den dag i dag står i gæld. På forhånd skulle man synes at et mere kompetent dommerkollegium vanskeligt kunne fremskaffes.

Det virker derfor noget overraskende, når man derefter læser, hvad de historiske forfattere har ment om dommen: »en skændsel for landet«, »et i lidenskabelig stil affattet aktionsindlæg«, »en slet affattet og slet begrundet dom«, for blot at citere 3 af de mest ansete forfattere som har beskæftiget sig med denne epoke.³ Og i en samtidigs erindringer hedder det hånende »Juristerne ved man vel i saadanne Tilfælde ingen Skyld kan have; de gør stedse alt, hvad der befales og gør sig pligtskyldigst en Ære af at være Regeringens allerunderdanigste og allerlydigste Tjenere, hvorved Rang, Indkomster og Naade bedst erhverves for alle dem, som hige derefter.«⁴

² Brev til Ditlev Reventlow 15. dec. 1772, trykt i Bernstorffske Papirer, udg. af Aage Friis, bd. III, Kbh. 1913, s. 182.

³ Det første citat stammer fra Chr. Blangstrup, Christian VII og Caroline Mathilde, Kbh. 1890, s. 210, det andet er hentet fra Edv. Holms bind af Danmarks Riges Historie bd. V, s. 376, det sidste har jeg ikke kunnet finde.

⁴ Peter Schønning's optegnelser, meddelt af Fr. Schiern i H.T. 4. rk. II, s. 744.

Var da dommen over greverne Struensee og Brandt juridisk forsvarlig, eller gjorde den nedsatte kommission sig bevidst eller ubevidst skyldig i utilgivelig uretfærdighed over for de anklagede? Helt tilfredsstillende lader spørgsmålet sig næppe besvare. Det er i år 175 år siden, at dommen blev afsagt, og den mellemliggende tid har været ensbetydende med en indgribende forandring af alle de faktorer, der må tages i betragtning ved bedømmelsen af dommens forsvarlighed. Selve beskyttelsesobjektet for de i dommen citerede straffelovbud: den enevældige konges majestæt har ikke nogen gyldighed i vore dage, og kan næppe opfattes af os i sin fulde udstrækning. Den strafferetlige del af lovbogen, som var gældende ret i 1772, blev for den alt overvejende dels vedkommende ophævet allerede for 100 år siden. Opfattelserne af straffens formål har været næsten lige så mange, som der har været betydeligere kriminalister i den mellemliggende tid. Den herskende opfattelse har snart været gengældelses- snart afskrækkelsesteorier snart forebyggelsesteorier. Snart har man lagt hovedvægten på den domfældtes egen forbedring, snart alene set ham som midler til at forbedre de andre. Og selve opfattelsen af forbryderens væsen er skiftet. Fra at opfatte ham som træet, der kun bærer skadelige frugter og derfor bør kastes på ilden, er vi nået til at tillægge de specialpræventive formål en meget stor betydning.

Desuden er selve den juridiske tankegang en anden nu end dengang. Mange har den opfattelse, at jura er en rent formel hjernevirksomhed, ens til alle tider. For den store befolkning er en dommers virksomhed nærmest deduktiv: på et givet grundlag kan han kun komme til et bestemt resultat. Derfra stammer dens tilbøjelighed til i en underkendelse i appelinstanten at se en kritik af underrettsdommen. Til en vis grad er dommerens opgave ganske vist den samme i dag som for 175 år siden, men dog kun i begrænset omfang. Selv de love, der begrænser hans rent logiske virksomhed, ændrer sig med tiden. Jeg vil i denne forbindelse minde om to retssætninger, der begge spiller ind ved bedømmelsen af Struenseedommen, som vi, der er vokset op i det 20. århundrede er tilbøjelige til at betragte som næsten aprioriske: den ene er reglen om bevisbedømmelsens frihed, den anden reglen: *nulla poena sine lege* – ingen straf uden lovhjemmel. (Om den første siger den gældende retsplejelov »bedømmelsen af bevisernes vægt er ikke bundet ved lovregler«. Om så 10 vidnesbyrd er indbyrdes overensstemmende, om et vist forhold, behøver dommerne ikke at tage dette for bevist). I det 18. århundrede var reglen den modsatte: 2 godemænds vidnesbyrd var fuldt bevis, som dommerne måtte lægge til grund for bedømmelsen, hvis egentligt modbevis ikke kunne føres.

Og omvendt hedder det som bekendt i den gældende straffelov: »Straf kan kun pålægges for et forhold, hvis strafbarhed er hjemlet ved lov eller som ganske må ligestilles med et sådant« d. v. s. der anerkendes kun den såkaldte fuldstændige lovsanalogi. I det 18. århundrede var forholdet det stik modsatte. Man var klar over sin uformuenhed i retning af at opstille udtømmende straffelove, og det var derfor den af alle delte opfattelse, at der eksisterede en ret for domstolene til at idømme arbitrære straffe for handlinger, de fandt samfundsskadelige.

Endelig er der et forhold, der må tages med i betragtning, når man skal dømme Struensees og Brandts dommere: den uhyre vanskelige stilling, en domstol altid har, når den skal dømme i en højforræderiproces. Jeg tænker ikke i den forbindelse på, at den næsten altid vil lægge sig for had hos det ene eller det andet parti, men på det ringe spillerum, loven giver dommerne. Det er et træk for alle straffelove til alle tider, at de bestemmelser, som skal værne den bestående forfatning, hører til lovens strengeste. Dels ligger minimumsstraffen meget højt (der kan i den forbindelse blot erindres om, at minimumsstraffen efter den gældende straffelov for at antaste kongen, rigsdagens, ministrenes, rigsrettens eller højesterets sikkerhed eller frihed, er fængsel i et år, og at straffen kan stige til livsvarigt fængsel).

Dels har de straffebud, der skal værne forfatningen, en egen formel karakter. Strafbarheden knyttes til visse ydre, rent formelle kriterier: »den, der foretage nogen handling, der sigter til på forfatningsstridig måde at forandre statsforfatningen«, hedder det i strfl. af 1930. Hvor agtværdige motiver han end handler ud fra, eller til hvor fortrinlige foranstaltninger han end benytter sin magt, kan det dog ikke bringe straffen ned under det høje strafminimum eller, hvis der – som i Danske Lov – er fastsat een og kun een straf hindre anvendelsen af denne. At bebrejde dommerne, at de anvender loven i dette tilfælde, er urimeligt. Det er dommernes embedspligt at udføre lovgiverens vilje, hvor han finder den i loven beskrevne handling med dens subjektive og objektive betingelser. Handler han herimod, er han selv hjemfalden til straf, efter Danske Lov til boslods fortabelse. At give hele den historiske baggrund for dommen af 25/4 1772 ville ganske sprænge rammerne for dette foredrag og ville formentlig heller ikke være nødvendigt; jeg skal derfor blot tillade mig i erindringen at fremkalde nogle begivenheder og forhold, der er de nødvendige forudsætninger for forståelsen af dommen.

Da Christian VII i året 1766, 17 år gammel kom på tronen, måtte han vel endnu siges i det hele at være åndelig normal. På visse punkter, især i intellektuel henseende, var hans åndsevner vel endog nærmest over nor-

malen; psykiateren, afd. prof. Viggo Christiansen udtaler om ham, at han åbenbart har været noget af en duksenatur.⁵ På andre punkter gav hans anlæg tidlig lejlighed til bekymring, men man var jo ikke forvænt fra faderens tid og skrev hans forskellige udskejelser på hans ungdoms regering og håbede, at han snart ville have løbet hornene af sig. Hans uddannelse havde i ingen henseende gået i retning af at dygtiggøre ham til at overtage regeringen, og selve den regeringsform, som var blevet den fastslåede under hans fader på grund af dennes ringe interesse for statsstyrelsen, måtte lægge væsentlige hindringer i vejen for en ung konges indsats i styrelsen, hvis han ikke var en overordentlig stærk personlighed.

Christian VII fandt ved sin tronbestigelse det såkaldte Geheimkonseil, bestående af A. G. Moltke og Ditlev Reventlow, Bernstorff og Thott. Dets myndighed var ganske vist formelt kun rådgivende, og mange sager gik uden om det; men det var efterhånden blevet sædvane, at konseillet holdt regelmæssige møder, uden at kongen var til stede, hvor sagerne drøftedes, før de forelagdes kongen, og eventuelle uoverensstemmelser fjernedes. Følgen heraf var, at kongen næsten altid blev stillet overfor en enstemmig indstilling, og da tilmed referatet for kongen af de sager, som blev forelagt ham til afgørelse, skete mundtligt og resolutionen blev afgivet straks, blev det meget vanskeligt for kongen at gøre et særstandpunkt gældende – endsige straks at være i stand til at fiksere det i sit fulde omfang. Vovede han en sjælden gang at gøre indvendinger mod konseillets enstemmige indstillinger, mødte han først sine ministres forbløffelse, dernæst en – selvfølgelig absolut underdanig – men dog reelt meget vægtig modstand, der med sine mangfoldige grunde let kunne overbevise kongen, der kun kendte sagen fra kollegiets fremstilling. Resultatet blev, at den enevældige konges medvirken i regeringen faktisk var mere betydningsløs end mange konstitutionelle monarkers. Det varede da heller ikke længe, før kongen blev ked af deltagelsen i regeringen; for den sygdom han led af, er det jo desuden karakteristisk, at patienten på et tidligt stadium føler lede ved regelmæssigt arbejde. Ved to forordninger 1766 og 1768 fik kollegierne adgang til at træffe en række afgørelser på egen hånd *ad mandatum regis*. Herved blev konseillets indflydelse meget indskrænket, og allerede 1768 viste kongen tydeligt sin utilbøjelighed til at arbejde sammen med det. Stående ansigt til ansigt med sin faders gamle ministre kunne han ikke sætte sin vilje igennem; han valgte da at handle bag dets ryg i form af kabinetsordrer. Her kunne kongens luner og uansvarlige personers indflydelse gøre sig gældende i fuldt omfang, og me-

⁵ Viggo Christiansen, Christian VII's Sindssygdом, Kbh. 1906, s. 4.

dens kabinetsordrerne under Christian VII's forgængere som område væsentlig kun havde haft de egentlige nådessager, bredte de sig nu over hele administrationen. Gennem dem fandt der således omlægninger af de enkelte kollegiers forretningsområde sted, og ved dem blev adskillige afgørelser vedrørende landboforhold truffet.

Da kongen vendte hjem fra sin rejse i året 1769 – den rejse, der havde ført ham sammen med Struensee – var den sygdom, han led af – ungdomssløvsind *dementia præcox* – i stærk fremadskriden. Ganske vist var rejsen i det ydre forløbet godt. Han var i udlandet optrådt med en beundringsværdig anstand, havde endog til tider frapperet ved sine træffende og velrettede bemærkninger, og efter hjemkomsten var det den almindelige opfattelse, at rejsen havde udviklet ham i en bedre retning, men i det hele var der alene tale om et såkaldt *lucidum intervallum*, som ikke er ukendt i den pågældende sindslidelses sygdomsbillede. Få måneder efter hjemkomsten burde det have været klart for hele den snævrere kreds af kongens omgivelser, at kongen var aldeles unormal. Den eneste, som dette synes at gælde, er imidlertid Reverdil. Selv Bernstorfferne, der ved adskillige lejligheder omtaler kongen med megen kritik, ser ikke, at hans optræden er sygeligt betinget. Så meget mindre kunne det forlanges af større kredse, for hvem sindssygdom jo dengang stod nærmest som en slags straf fra gud, vanskeligt forenelig med den religiøse opfattelse af kongemagten, som var den herskende. Viggo Christiansen går endda så vidt, at han hævder, at hvis Christian VII levede i vore dage, ville der trods det langt mere udbredte kendskab til sindssygdomme i nutiden danne sig modstridende partier, der med lidenskab ville bekæmpe hinanden, når talen var om kongens mentale tilstand.

I denne tid var det at Struensee befæstede den stilling, han på rejsen så hurtigt havde opnået. Som kongens oplæser blev han i stand til daglig at øve sin påvirkning på ham. Struensee fortæller i sin beretning om kongens sindssygdom,⁶ hvorledes kongen fra det øjeblik de var kommet til København til stadighed underholdt ham om sine tvangsforestillinger, at han var et hittebarn, at han havde leveret hele feltslag om natten, men at man havde givet ham opium, for at han skulle glemme det, at han ved at gnide sit legeme kunne gøre sig uigennemtrængelig for alle slags våben, lige til kanonkugler, at der i verden fandtes et antal af 6 personer, der var født moralsk blinde, og som så genstandene i naturen på en anden måde eller for hvem man forvanskede dem, og

⁶ Trykt i Inkvisitionskommissionen af 20. Januar 1772 (Inkv.), udg. af Holger Hansen, bd. II, Kbh. 1930, s. 162–79.

at han selv var en af disse 6, og så fremdeles. Samtidig hermed var hans åndelige tilstand i stadig stigende grad karakteriseret ved længere perioder af sløvsind. Han kunne i timevis sidde fuldstændig passivt, småsnakkende med sig selv og aldeles uinteresseret i, hvad der foregik omkring ham. Til andre tider eksploderede han i aldeles umotiverede handlinger, når han f. eks. gav sig til at slå alt porcelæn og glas inden for rækkevidde i stykker. Det er væsentligt fra Struensee, at vi har oplysning om alle disse detaljer, og der er næppe nogen tvivl om, at Struensee på et meget tidligt tidspunkt må have været klar over kongens tilstand. I sine lysere øjeblikke omgikkes Christian VII med planer om at opnå en mere selvstændig regerende stilling; at dette måtte stemme overens med Struensees anskuelser var en selvfølge. Indledningen til det nye régime var Bernstorffs afskedigelse 15/9 1770. Et par måneder efter afskedigedes de øvrige medlemmer af konseillet og den 10/12 1770 udnævntes Struensee til *maître des requêtes*, hvorved han fik referatet til kongen af samtlige kollegiers indstillinger. Foreløbig udfærdigedes og paraferedes ekspeditionerne dog af kabinetssekretæren, konferensråd Schumacher; men 20/3 1771 afskedigedes denne som kabinetssekretær, og Struensee indtog hans plads, omend uden udnævnelse, og endelig den 14. juli 1771 kom den i den danske lovgivning enestående kabinetsordre, der udnævnte Struensee til geheimekabinetsminister.

Foruden at denne ordre bestemte, at alle påbud fra et kollegium til et andet fremtidig skulle gå gennem kabinettet, hvorved der fandt en uhyre centralisering sted af magten, gav den Struensee en ubegrænset myndighed til at udstede kabinetsordrer i kongens navn, efter kongens mundtlige vilje. Ganske vist hed det sig, at en ekstrakt af de udfærdigede befalinger senere skulle forelægges kongen, men det lige så kedsommelige som formålsløse arbejde at gennemgå disse ekstrakter med et menneske, der var i fuldstændig åndelig opløsning, har næppe bekymret nogen af parterne i højere grad.

I efteråret 1771 utaler Reverdil, at kongen endnu et år i forvejen havde været i stand til at forfølge en tanke, nedskrive den eller i det mindste at afskrive den og vise nogen interesse for sine skriftlige udfærdigelser.⁷ Den måde, på hvilken Reverdil siger dette i efteråret 1771, lader ingen tvivl tilbage om, at han på dette tidspunkt i hvert fald ikke var i stand dertil, og det er fra denne tid, at der stammer kabinetsordrer af så vigtigt indhold som om omlæggelsen af finansstyrelsen og den for

⁷ E. S. F. Reverdil, Struensee og det danske Hof 1760–1772, 2. udg. ved Louis Bobé, Kbh. 1916, s. 162. I den franske original s. 258.

samtiden aldeles uforståelige ophævelse af fodgarden og hestgarden. At fremstille forholdet, som om Struensee ved disse kabinetsordrer kun udformede kongens mundtlige vilje, vil næppe nogen vove. Kongens tilstand var allerede på dette tidspunkt en sådan, at man kunne få ham til at ville, hvad man ønskede, at han skulle ville, efter omstændighederne – hvilket Struensee var fuldstændigt klar over – ved at foreslå ham det modsatte af, hvad man ønskede han skulle gøre.

Også på et andet punkt indtager kabinetsordren af 14/7 1771 en ret enestående plads indenfor den danske lovgivning, f.s.v. som den bestemmer, at de i medfør af den udfærdigede kabinetsordre skal gælde, såfremt der ikke findes nogen modstående forordning eller kgl. resolution, i hvilket tilfælde dette straks skulle meddeles kabinettet. Det turde dog være en for en regering temmelig compromitterende måde at optræde på: at udstede sine forordninger og bagefter at tage dem tilbage, såfremt det viste sig, at den tidligere havde været af en anden mening. I sig selv måtte en sådan bestemmelse fremkalde mistillid til magthavernes egnethed.

Hvorvidt Struensees udøvelse af den magt, han herved havde opnået, i det hele var til gavn eller til skade for landet, må historikerne dømme om. Rent umiddelbart imponeres man af det kolossale arbejde, der må være gjort af Struensee og hans hjælpere, når man tænker på, at der i løbet af 16 måneder udstedtes henvend 2000 kabinetsordrer omhandlende de mest forskelligartede forhold – mange af dem fortrinligt udarbejdede, andre konfuse og jaskede.⁸ Den fart, med hvilken udviklingen skulle gå, måtte i bedste fald tage vejret fra alle, og de masseafskedigelser, der fandt sted, fremkaldte en almindelig uhyggefølelse. Foruden en hel del lavere embedsmænd og betjente afskedigedes i løbet af nogle måneder den første deputerede i generaltoldkammeret A. P. Bernstorff, vicesatholderen i Norge Jacob Benzon, chefen for søværnet Daneskiold-Laurvigen, hvis afskedigelse dog næppe følte som et større tab, og henvend 60 andre højere embedsmænd, mange med ingen eller med ringe pension. Dette i forbindelse med forargelsen over Struensees personlige liv, hans forhold til dronningen og vreden over hans tyskthed skabte efterhånden forbitrelse mod Struensee i alle klasser af befolkningen. Allerede længe havde kongen været så godt som afspærret fra omverdenen. Med Enevold Brandt, Struensees ven fra Altona som *maitre de plaisir* hengik hans tid med fester og fornøjelser; at få ham i tale

⁸ Trykt i Kabinetstyrelsen i Danmark 1768–72, udg. af Holger Hansen, bd. I-III, Kbh. 1916–23.

var udelukket. Inden længe blev det i folkesladderen til, at kongen holdtes indespærret i sine gemakker, at Struensee gav ham opium, og til sidst blev det til, at denne fremmede lykkeridder ville skaffe kongen af vejen og ægte dronningen. Den berømte januarrevolution følte derfor af alle som en befrielse og folkets begejstring gav sig som bekendt en række højst usmagelige udtryk.

Ved et kgl. kommissorium nedsattes den 20/1 1772 den kommission, som skulle foretage undersøgelsen i og påkendelsen af sagen mod Struensee og Brandt. Den bestod af de to faste højesteretsdommere, justitiarius geheimeråd Krag Juel Vind og assessor etatsråd Sevel samt Stampe, Kofod-Ancher og Braëm, der også var voterende i højesteret. Endvidere den efter Thotts afgang højeste embedsmand i det danske kancelli, den hæderlige og agtværdige Bolle Luxdorph og de tidligere omtalte Carstens og Guldberg, og efter 10/2 1772 tillige generalauditøren Schmidt. Ved siden af denne kommission nedsattes 13/3 1772 en kommission på 35 medlemmer til at pådømme skilsmisssagen mellem kongen og dronningen. Den 6. april faldt dommen, hvorved ægteskabet ophævedes i medfør af 13-16-15-1: om horeri.

Inkvissionskommissionen mod Struensee og Brandt arbejdede meget intenst. Foruden foretagelse af husundersøgelser afholdt den de egentlige forhør over inquisiterne; ialt udarbejdede den ikke mindre end 1698 kortere eller længere kvæstioner, som derefter blev forelagt inquisiterne og vidnerne til besvarelse. Ved en kabinetsordre udstedt af den sindssyge konge (af 14/4 1772) udtalte magthaverne deres tilfredshed med det udrettede arbejde, men påskyndede sagen. Den 23/3 beordredes generalfiskal Frederik Vilhelm Wivet til at være aktor både mod Struensee og Brandt. Procurator Uldall blev beordret til at overtage forsvaret for Struensee og kammeradvokat Oluf Lundt Bang for Brandt. Den 10. april incamineredes sagen. Den 23. april veksledes de sidste processkrifter, hvorefter sagen optoges. Allerede den 25. april afsagdes dommene, som efter at være stadfæstede af kongen den 27. april, eksekveredes den 28. april. Det var øjensynligt, at magthaverne mente, at der var *periculum in mora*.

Wivets anklagetale imod Struensee⁹ fæstner det indtryk man får ved at læse hans »Merkverdige Sager udført i Højesteret«. En vis bredde og snakkesalighed præger fremstillingen, der er isprængt klassiske citater. Som våben undser han sig ikke for at benytte latterliggørelsen og smagløsheder, men man må dog indrømme, at han med sine anklager i det

⁹ Trykt i Inkv. bd. I, Kbh. 1927, s. 135-65.

hele holder sig ved jorden, og ikke fremsætter løse påstande. Det er ikke usandsynligt, at en anden anklager ville have benyttet de rygter, der gik i København om Struensees anslag mod kongens liv som våben. En stor del af kommissionens virksomhed var netop gået ud på at konstatere, hvorvidt der var noget om disse rygter; men Wiwet siger netop udtrykkelig, at han ikke tror, at man havde intenderet at lægge hånd på kongen til hans livs berøvelse, men på den anden side mener han dog, at Struensee ikke ville være veget tilbage derfor, såfremt det havde været nødvendigt til hans eget livs beskyttelse under en opstand mod ham selv – men han medtager dog ikke dette forhold i sine anklagepunkter.

Iøvrigt hævdede han, at Struensee havde gjort sig skyldig i *crimen laesae maiestatis* (majestætsforbrydelse) i 9 tilfælde:

- 1) ved forholdet til dronningen,
- 2) ved meddelagtighed i den forbrydelse, Brandt stod tiltalt for,
- 3) ved sin behandling af kronprinsen,
- 4) ved at tilvende sig den kongelige myndighed,
- 5) ved at benytte den uden kongens vidende,
- 6) ved at have forfalsket regnskabet for den specielle kabinetskasse, således at han føjede et nul til de summer, kongen havde skænket ham og Brandt,
- 7) ved at sælge et af dronningens smykker for billigt,
- 8) ved at befale, at alle breve skulle sendes til kabinettet, så at han kunne hindre, at noget ubelejligt kom kongen for øre,
- 9) ved at have givet kommandanten i København ordre til at holde kanonerne i beredskab.

Hver af disse forbrydelser påstod Wiwet konstituerede en majestætsforbrydelse, og da loven fastsatte dødsstraf for denne forbrydelse, må man i og for sig give ham ret i, at under forudsætning af, at blot en eneste lod sig bevise, var det unødvendigt at opregne alle Struensees forbrydelser, når man eftertænker, at »Greven ickun haver eet Hoved«.

Man fristes til at tro, at dommerne selv har fulgt et lignende ræsonnement, i hvert tilfælde er der ikke tale om at dommen gennemgår de enkelte anklagepunkter et for et. Et af dem – det svageste – anklagen for salget af dronningens juvelbuket lades endog fuldkommen uomtalt, og flere af de andre sammendrages under generelle synspunkter. Den måde, dommen er opbygget på i formel henseende, lader sig meget kritisere. Det er umuligt at finde nogen egentlig systematik, sagsfremstilling

og argumentation går ind imellem hinanden, og dens udtryksform er mere stemningsbåren og ensidig, end man i almindelighed finder i domme. Til Uldalls velmente, men i og for sig ikke overbevisende forsvarsskrift tages der intet hensyn. Men man må ved bedømmelsen af dommen også tage i betragtning, at det var undersøgelseskommissionen selv, der var domstol. Det var en inkvisitionsproces, som vi fandt den i vor strafferetspleje indtil 1919. De formelle mangler ved dommen forekommer mig endog på en måde mere tiltalende end en fuldkommen afklarethed ville være. Havde dommen været ulastelig i formel henseende, ville man være tilbøjelig til at antage, at den i virkeligheden havde været konciperet på forhånd, således at hele processen kun var en teaterforestilling. Nu er man dog mest tilbøjelig til at forklare manglerne ved det korte tidsrum, der hengik mellem inddragelsen og domsafsigelsen. Det er næppe for dristigt at antage, at ønsker fra højere sted har været medvirkende, når dommen blev fældet så hurtigt. Selve konklusionen lader ingen tvivl åben:

Som det saaledes er klart, at Grev Struensee paa meere end een Maade og i meere end een Henseende baade selv har forøvet og taget Deel i det af andre forøvede *Crimen laesae Majestatis* i en overmaade høy Grad foruden det, at hans heele Administration har været en Kiæde af Voldsomheder, Egennyttighed, som han endog paa en skammelig og strafværdig Maade har søgt at fyldestgjøre, ikke alene ved Ord og Gierninger, men ogsaa ved publique foranstaltninger har søgt at legge for Dagen.

Saa kiendes for Rett i Følge Danske Lovs 6te Bogs 4de Kapitel, 1ste Artikel: At Greve Johan Friederich Struensee bør, sig selv til velfortient Straf og andre ligesindede til Exempel og Afskye, have forbrudt Ære, Liv og Gods og være degraderet fra hans grevelige og ald anden ham forundt Værdighed, samt hans grevelige Vaaben af Skarpretteren sønderbrydes, saa bør og Johan Friederich Struensees høyre Haand af hannem levende afhugges og dernæst hans Hoved, hans Krop parteres og legges paa Steyle og Hiul, men Hovedet med Haanden settes paa en Stage.

Men nu præmisserne? Hvad de enkelte klagepunkter angår, går dommen i skånsomme udtryk hen over det første punkt, forholdet til dronningen. Det siges, at »Struensee forhen er overbevist og selv har tilstået at have begået en grov misgerning, som involverer forgribelse imod kongens højhed eller *crimen laesae majestatis* i høj grad og ifølge loven og især dens 6. bogs 4. kapitels 1. artikel fortjener en hård dødsstraf«. Dommen går altså ud fra, at forholdet til dronningen er bevist, og den var ikke alene berettiget, men også nødsaget hertil.

Der var selvfølgelig ikke tale om, at kommissionen kunne sætte sig ud

over, hvad den sideordnede kommission havde udtalt i skilsmissegagen, og når den sidste var kommet til det resultat, at dronningen havde gjort sig skyldig i hor, måtte dette lægges til grund ved bedømmelsen af Struensees forhold. Man står ganske vist her overfor det beklagelige forhold, at skilsmisseakterne fremdeles er utilgængelige for offentligheden og derfor unddrager sig en juridisk efterprøvelse;¹⁰ men dette er næppe så afgørende, som man på forhånd skulle antage. At der forelå et bevisligt forhold mellem Struensee og dronningen, er der ikke tvivl om. Som bekendt findes der aktstykker, der angiver sig som ekstrakter af forhørene,¹¹ og som fremtræder med en meget høj grad af plausibilitet. Af disse synes det så tydeligt som ønskeligt at fremgå, at dronningen talrige gange havde stået i forhold til Struensee og til overflod forelå begge konkumbenters tilståelse. Selv under forudsætning af, at dommerne ikke havde haft væsentligt mere at holde sig til end de to tilståelser, ville de være i stand til at opfatte forholdet som bevist. Ganske vist hedder det i Danske Lov, at det ikke er nok, at den, som anklages i en horsag, selv bekender, da man tit »befinder, at mange lyve på sig selv på det den ene kan blive af med den anden og komme den i skade, som han eller hun siger sig at have syndet med eller for anden sag«. Men sådanne omstændigheder, der kunne have nedsat troværdigheden af tilståelserne, forelå jo slet ikke i denne sag.

Men når det altså må antages, at Struensee og dronningen havde stået i forhold til hinanden, bliver det næste spørgsmål: Har da kommissionen ret til at lade 6-4-1 komme til anvendelse på denne forbrydelse? 6-4-1 taler alene om »hvo som laster kongen eller dronningen til beskæmmelse«. Kan den omstændighed at stå i forhold til dronningen siges at »laste kongen til beskæmmelse«? Det er navnlig på dette punkt, at striden har været hedest, og hvor historikerne har været endnu mere formelt juridiske end juristerne.¹² Man har hæftet sig ved, at loven alene taler om at »laste kongen til beskæmmelse« og derfor benægtet, at bestemmelsen kunne komme til anvendelse på Struensees forhold til dronningen. En enkelt forfatter, den norske højesteretsassessor Thoresen har med styrke hævdet, at der fra Struensees side alene forelå meddelagtighed i ægteskabsbrud, og at der følgelig ikke kunne blive tale om at idømme andet end

¹⁰ Siden 1966 har skilsmisseakterne været tilgængelige i Rigsarkivet. De er især benyttet af Harald Langberg i *Dødens Teater. Revolutionen 1772*, Kbh. 1971.

¹¹ Jfr. bl. a. Aug. Fjelstrup, *Skilsmisseprocessen imellem Kong Christian VII og Dronning Caroline Mathilde*, Kbh. 1908.

¹² Navnlig Fridericia i »Politiken« 27/12 1902, men også juristen J. H. Thoresen, *anf. arb.*, s. 190 f. Se iøvrigt Edv. Holm, *anf. arb.*, IV:2, s. 401 f.

straffen herfor. Dette ville såfremt Thoresens antagelse var rigtig være ensbetydende med, at Struensee ifølge retsopfattelsen på denne tid skulle dømmes for blotte lejemål, men herfor var straffen alene bøde og åbenbar skrifte, rent bortset fra, at Struensee havde ophævet denne straf – efter samtidens mening – med visse betænkeligheder.

Dette er dog næppe rigtigt; den omstændighed, at lejemålet var udøvet med dronningen selv måtte efter datidens opfattelse af den enevældige konges majestæt medføre en meget hårdere arbitrær straf. Det er ikke udelukket, at det i sig selv kunne kvalificere til livsstraf. Jeg behøver i den forbindelse blot erindre om, at Bendix Ahlefeld for sit forhold til Christian VI's datter Louise ca. 25 år tidligere blev anbragt på Munkholmen i 3 år.

Det er dog sikkert den naturligste opfattelse at betragte forholdet til dronningen ikke alene som lejemål, men som majestætsforbrydelse. Historikerne overser, når de plukker en sådan enkelt bestemmelse ud af Danske Lov, hvad jurister, der til daglig må arbejde med loven i sin helhed, er klar over: at Danske Lov er og må være affattet kasuistisk, da den samler alle de regler, som var fastslået gennem tidligere stykkevis lovgivning eller gennem mere eller mindre tilfældige enkeltafgørelser.¹³ Den, der som dommer skulle være bunden af lovens ordlyd, ville gang på gang komme til kort i det praktiske retsliv. At forstå de enkelte bestemmelser i Danske Lov som udslag af en almindeligere sætning, som lovens forfattere blot ikke havde haft i deres magt at formulere, er derfor gang på gang en nødvendighed, og som jeg indledede med at omtale, må man anerkende analogi fra de positive straffebestemmelser i langt videre omfang, end vor tids straffelove, der er tænkt som udtømmende, tillader. Den første virkeligt videnskabelige bearbejdelse af Danske Lov – som kom i årene efter 1785 – siger da også med hensyn til 6-4-1, at »laste kongen eller dronningen til beskæmmelse« må også omfatte andre gerninger, der foretages, til disse høje personers beskæmmelse.¹⁴ Man skal vist være mere moderne i sin opfattelse af den slags forhold, end Struensees samtid var, for at benægte, at det var en beskæmmelse for den enevældige monark at stå som hanrej over for hele Europa. Og forøvrigt er det vist en opfattelse, der ligger dybt i de fleste mænds bevidsthed, at den der står i forhold til ens kone tilføjer man-

¹³ Stig Juul, *Kodifikation eller kompilation? Chr. V's danske Lov paa Baggrund af ældre Ret*. Kbhvns Universitets Festskrift i Anledning af Universitetets Årsfest november 1954.

¹⁴ C. B. Brorson, *Christian den femtes danske og norske Lovs Fortolkning*, bd. I, Kbh. 1791, s. 70.

den en forhånelse. I de gamle danske landskabslove havde den mand, der greb horkarlen på fersk gerning, ret til at slå ham ihjel, fordi han havde »gjort ham den skam at ligge hos hans adelkone« og den dag i dag ser man i England den bedragne ægtemand få erstatning hos konkumbenten for hustruens værdi samt for hans »krænkede« ære og følelse i det hele.

Bedre end alle andre argumenter er dog den omstændighed, at Struensee selv og hans defensor var klare over, at med hensyn til dette forhold var enhver undskyldning håbløs. Dette fremgår af Uldalls forsvarstale.¹⁵ Han renoncerer her på ethvert forsøg på at fremdrage formildende omstændigheder med hensyn til denne forbrydelse; »samme er den eneste«, hedder det, »hvori han (er) vel vidende at have syndet mod sin konge«, men han frygter og beklager tillige med vemodighed, at den er større, end han derfor tør vente forladelse. Derfor nedkaster han sig alene for kongens fødder og anråber om hans barmhjertighed. Og af Uldalls samtale med dronningen¹⁶ fremgår, at han – Struensees forsvarer – selv betragtede dette forhold som *crimen laesae majestatis* i højeste grad.

Det bliver under disse omstændigheder unødvendigt at gå videre ind på Niels Lassens påstand om, at der i Struensees forhold til dronningen lå et angreb på tronfølgeordenen, som if. 6-4-2 ligeledes måtte anses som *crimen laesae majestatis*. Noget sådant har overhovedet ikke foresvævet kommissionsdommerne og er forøvrigt næppe rigtigt. Dette punkt har fremkaldt en større diskussion mellem ham og Deuntzer;¹⁷ men spørgsmålet har vist kun rent akademisk interesse. Forholdet var jo det, at på det tidspunkt, da Struensee stod i forhold til Karoline Mathilde, fandtes der flere agnater, som i successionen ville gå forud for Louise Augusta og hendes afkom, og faren for tronfølgeordenen var ikke kvalitativt forskellig fra den, der ville opstå ved, at en hvilken som helst kvinde i Frederik III's efterslægt – der jo var arveberettiget til tronen – indlod sig i et tilsvarende forhold. Men dette ville man dog fornuftigvis ikke betragte som *crimen laesae majestatis*. Hertil kommer jo endelig, at Louise Augusta juridisk set kun kunne være Christian VII's barn, da den gamle regel: *pater est, quem nuptiæ demonstrant*, udelukkede Struensees faderskab i juridisk henseende. Det andet forhold som dommen

¹⁵ Inkv., bd. I, s. 175–91.

¹⁶ Trykt i Efterladte Optegnelser af Generalfiskal P. Uldall, Memoirer og Breve bd. 21, Kbh. 1914, s. 4–25.

¹⁷ Jvf. note 1.

henførte under synspunktet majestætsforbrydelse var sigtelsen mod Struensee for at have tilranet sig statsmagten. Dommen påberåber sig her kgl. art. 7 og art. 26:

7. Alle Regjeringens Ærinder, Breve, og Forretninger skulle i ingen end udi Kongens Navn og under Hans Signet udgaa, og skal Han altid selv sin Haand underskrive, om Han ellers er kommen til sine myndige Aar.
8. Kongens myndige Aar skal agtes Hans Alders 14de Aar, det 13de fuldendt, det 14de begyndt, saa at saasnart Han træder i sit 14de Aar, skal Han selv offentlig forklare sig myndig at være, og ingen Værge eller Formyndere mer at ville bruge.
9. Kongens Værgemaal og Formynderskab, imedens Han er mindre Aaring, skal i alle Maader saaledes beskikkes . . .
26. . . . dersom nogen, være sig hvem det være kunde, skulde understaa sig at udvirke eller forhverve noget, som kunde i en eller anden Maade være Kongens absolute Suveræne Enevolds Magt til Afbræk og Forfang, skal dog alt, hvis saaledes kan være tilsagt og erlanget, holdes for usagt og ugjort, og de, som sig sligt forhvervet eller tilsneget have, straffes som de, der Majestæten beleidiget og imod Kongens Enevolds Herredømmes Høi-hed groveligen sig forgrebet have.

De forhold, ved hvilke Struensee skulle have overtrådt disse bestemmelser, er først og fremmest ophævelsen af konseillet. Det er lidt vanskeligt for os, der i konseillet kun ser en rådgivende kreds uden nogen egentlig forfatningsmæssig kompetence, at opfatte dets afskaffelse som en majestætsforbrydelse, men det måtte føles sådan. Datidens statsretlige teori fra Montesquieu og nedefter sondrede mellem depotier og monarkier, og det for monarkiet karakteristiske sås i, at der her var indskudt et mellemed mellem herskerne og hans undergivne. Dette mellemed mente man var kollegierne, og en afskaffelse af det vigtigste af disse måtte derfor føles som en tendens henimod despotiet. Den samme tanke går igennem forhørene: »Kender Struensee ikke forskellen mellem en despotisk og en monarkisk regering? »Jo, han har ofte forklaret kongen denne«. »Ved han ikke, at et monarki styres efter vedvarende love eller vedvarende principia, men at kongen ikke kan huske alt og derfor må have et conseil, og at Struensee som fremmed i hvert fald ikke kunne kende alle love og regler«. ¹⁸ Da man nu postulerede, at kongeloven alene hjemlede en monarkisk forfatning, ikke en despotisk, var konklusionen klar – »Den, der ville afskaffe konseillet, handlede imod kongeloven.« ¹⁹ Det er først givet en senere tid at gennemskue de to alvorlige logiske

¹⁸ Forhørsprotokollerne, R.A.; Jfr. Inkv. bd. I, s. L.

¹⁹ Dommen over Struensee er trykt i Inkv., bd. I, s. 212–32.

fejl, der ligger i dels at opstille en sontring som den hævdede mellem despotier og monarkier, dels og navnlig i at benægte, at den ved kongeloven hjemlede forfatning var en i formen despotisk forfatning. Man må ikke gå for hårdt i rette med den tids dommere, hvis de ud fra denne tankegang, som var den almindelige og af alle anerkendte, kom til en faktisk konklusion.

Set med vore øjne er det et rent postulat, at kongeloven hjemler monarkisk forfatning. Tværtimod er den efter sit bogstav rent despotisk, idet den eneste pligt, som påhviler kongen, er at overholde kongeloven og den augsburgske konfession; men der er ikke tale om, at loven indeholder garantier mod, at kongen misbruger sin magt. Men man må ikke hæfte sig udelukkende ved kongelovens bogstav. Jeg tror, at Poul Johs. Jørgensen har givet den helt dækkende fremstilling af retstilstanden ved at sige, at indførelsen af enevælden sikkert var knyttet til visse stiltiende forudsætninger, der ansås for så selvfølgelig, at der ikke fandtes anledning at nævne dem. Det var meningen at samle politisk magt hos kongen, men ikke at gøre befolkningen afhængig af en enkelt mands luner.²⁰ Men selv hvis man holder sig til kongelovens bogstav, måtte Struensee [da ikke] siges at have overtrådt loven ved at afskaffe konseillet og reelt handlet imod kongeloven ved at gøre sig til kabinetsminister? Ved undersøgelsen heraf må man søge at se sagen fra to synspunkter. I det første tilfælde antager vi, at kongen var i stand til at træffe gyldige viljesbestemmelser – altså dommens udgangspunkt – i det sidste forudsættes, at kongen var afsindig, og som sådan efter almindelige retsregler ikke kunne træffe nogen gyldig bestemmelse. Hvis nu kongen postuleredes at være normal, ja, i så tilfælde mente Niels Lassen oprindeligt, at dommen var urigtig. Den famøse kabinetsordre af 14/7 1771 stod da som et udtryk for kongens frie og ubundne vilje og domstolen måtte være inkompetent til at dømme om, hvor snæver eller vid en fuldmagt kongen ville give; at kongelovens artikel 7 om, at kongen personlig skulle underskrive alle regeringens ærinder, breve og forretninger, ikke længere kunne forstås efter sin bogstav, var der på dommens tid almindelig enighed om. Under en modsat forudsætning ville jo også forordningerne af 1766 og 1768, hvorefter kollegierne bemyndigedes til på egen hånd i kongens navn at udstede mere kurante bevillinger, være stridende mod kongeloven. Og kabinetsordren af 14/7 1771 var tilmed

²⁰ Poul Johs. Jørgensen, *Dansk Retshistorie*, Kbh. 1939, s. 554 f. [Den følgende sætning er i manuskriptet ved rettelserne blevet uforståelig og er korrigeret redaktionelt].

i og for sig en grad mere i overensstemmelse med kongeloven end disse forordninger, idet den forudsatte, at Struensee havde fået mundtlig ordre af kongen. Men kunne kongen give disse to forordninger, måtte han også kunne udstede kabinetsordren. Et skøn tilkom her ingen jordisk domstol, da kongens første og sidste dommer var gud alene. Hvis dette standpunkt, der jo er meget naturligt, når man som dommen forudsætter, at kongen var normal, er juridisk holdbart, måtte altså dommen på dette punkt være urigtig, og Struensee måtte for så vidt være dømt med urette. Det kan ikke forsvares at gå ud fra et bestemt udgangspunkt og derfra komme til et fra dette logisk umuligt resultat.

Men indvendingen er ikke rigtig; selv under forudsætning af, at kongen var normal, ville Struensee kunne drages til ansvar for kabinetsordren af 14/7 1771, hvis kongen ønskede det. Hvor velvillig man end er i fortolkningen af kongelovens § 26, kan man ikke komme uden om, at kabinetsordren var »noget, som kunne i en eller anden måde være kongens absolutte suveræne enevoldsmagt til afbræk og forfang«. Selv om man fingerede, at Struensee havde modtaget en mundtlig ordre fra kongen, ville jo hele den nøjere udformning af kongens vilje være overladt geheimekabinetsministeren, således at kongen ingen som helst indflydelse havde på enkeltheder, og måske aldrig fik disse at se eller høre, nemlig for så vidt de ikke var optaget i den ugentlige ekstrakt, som skulle forelægges for kongen, og her var der ikke tale om kurante bevilninger, hvor kongens vilje på forhånd kunne forudsiges i alle enkeltheder, da der jo forelå en indtil en århundred gammel praksis på det pågældende forvaltningsområde.

Nej, der var tale om kabinetsordrer, der indeholdt vidtgående reformer på alle mulige områder, og hvor det var en lovstridig fiktion at forudsætte, at kongen havde tænkt sig ordningen i alle enkeltheder, således som Struensee udformede den. Kongeloven forudsatte kongens indgriben i alle detaljer af statsstyrelsen. At den efterhånden blev uanvendelig efter sin bogstav, var en ting for sig; men en fuldmagt, hvorefter den nærmere udformning af kongens vilje overlodes en af kongen befuldmægtiget, måtte være stridende mod kongeloven. Der bliver ganske vist noget stødende i, at kongen først af fri vilje skulle kunne overgive en minister så vid en fuldmagt som vel tænkeligt, og derefter skulle kunne drage ham til ansvar, fordi han gjorde brug af denne fuldmagt. En mand ville på den måde kunne komme i et uløseligt dilemma; benyttede han sig ikke af den af kongen givne myndighed, pådrog han sig måske den enevældige konges unåde, benyttede han sig af den, kom han

i konflikt med kongeloven. Men denne konflikt er i sin urimelighed ikke mere urimelig end den, der altid fremkommer, når man handler i fællesskab med en person, der er uansvarlig.

Det er derfor ganske urigtigt, når Edv. Holm retter indvendinger mod dommen, fordi den overhovedet ikke inddrager det af kongen udviste forhold under undersøgelsen.²¹ Kommissionen måtte og kunne ganske simpelt ikke gøre det. Kongen var ifølge loven uansvarlig og kunne af den grund ikke inddrages under processen. Man kunne sige, at man så også måtte undlade at straffe hans hjælpere, men derved overser man, at vi den dag i dag anerkender gyldigheden af den samme sætning, som Struensees dommere anvendte. Handler 2 personer sammen, og den ene er afsindig, bliver den tilregnelige straffet, som om han alene havde begået forbrydelsen, ganske uanset om det er ham eller den afsindige, der har taget initiativet. Og på samme måde stiller sagen sig, hvis utilregneligheden skyldes statsretlige hensyn. Tænker vi os, at kongen i morgen udstedte en eller anden befaling paraferet af ministrene og kundgjort efter de forfatningsmæssige forskrifter, men at denne befaling var stridende mod forfatningen, så ville det måske komme til en rigsretssag mod ministrene, men ganske uanset, om kongen selv havde taget initiativet til befalingen, ville det være ugørligt at drage ham til ansvar. Reglen i grl. § 12: »Kongen er ansvarsfri, ministrene er ansvarlige for regeringens førelse« angiver, hvorledes der skulle forholdes med fordelingen af ansvaret mellem de skyldige i tilfælde af et sådant forfatningsbrud; på samme måde var forholdet mellem Christian VII og Struensee.

Christian VII kunne overlade Struensee den næsten ubegrænsede magt, som lå i kabinetsordren af 14/7 1771 og bagefter drage ham til ansvar, hvis Struensee gjorde brug af den. Man kunne imidlertid spørge: Lå der da ikke et løfte fra kongens side i hans optræden overfor Struensee om ikke at drage ham til ansvar? Kunne Struensee ikke sige: I kongens optræden overfor mig igennem et halvt år ligger der en *aquiescering* ved forholdet, som har fjernet eventuelle oprindelige mangler ved dette. Nu kan han ikke pludselig selv rejse tiltale mod mig.

Men heller ikke denne betragtning har nogen bærekraft. Atter her støder vi på kongelovens positive regler. Selvom kongen den ene dag havde givet Struensee udtrykkeligt amnesti, ville han være i stand til dagen efter at rejse tiltale for de samme forseelser, for hvilke han havde givet amnesti »efterdi han såsom en fri og ubunden enevoldskonge ikke kan bindes af sine undersætter ved nogen eller foreskrevne forpligtelser«.

²¹ Edv. Holm, anf. arb., bd. IV:2, s. 387 f.

At forholdet er abnormt, er hævet over enhver diskussion, men det var en realitet, en positiv retsregel, som dommerne måtte respektere.

Men efter at vi således er kommet til det resultat, at dommerne måtte finde Struensee skyldig i *crimen laesae majestatis* under den i dommen opstillede forudsætning om, at kongen var tilregnelig, kan det have interesse at se, om den også i realiteten er rigtig, altså om dommen ville kunne opretholdes under forudsætning af, at kongen var erklæret sindssyg, eller om med andre ord ikke forholdene selv, den ved kongens sindssygdom skabte nødssituation, legitimerede Struensees optræden. I denne henseende må det først bemærkes, at kongeloven ingen regler indeholdt om regeringens førelse i tilfælde af, at kongen var afsindig. De ældste udkast til kongeloven havde ganske vist sådanne regler, der havde deres forbillede i flere tyske staters forfatninger; men disse udgik i den endelige udgave af loven.²² Derimod havde man regler om regeringens førelse i tilfælde af kongens umyndighed, idet regeringen da skulle føres af et regeringsråd bestående af enkedronningen eller såfremt dette var umuligt af nærmeste agnat samt de 7 højeste kongelige råder og betjente. Disse regler kunne man eventuelt have anvendt analogien af. Det er da også karakteristisk at se, at da der efter omvæltningen blev indsat et geheimstatsråd – en slags afløser af det gamle geheimekonseil – bestod det netop af 7 personer og arveprinsen var medlem deraf, hvorimod enkedronningen – som jo ikke var kongemoder – ikke var medlem. Der var dog den store forskel imellem dette geheimstatsråd og kongelovens formynderregering, at kongen selv præsiderede, og at alle ekspeditioner blev underskrevet af ham personligt. Man opretholdt fiktionen om, at kongen fremdeles var sjælssund, men reducerede ham samtidig til en slet og ret underskrivningsmaskine.

Men i stedet for at søge at skabe en ændring som den, magthaverne indførte straks efter omvæltningen, gik Struensee den modsatte vej. Det

²² Forfatteren har i en håndskreven note uddybet dette punkt: Det første Udkast til Kongelovens Bestemmelse var det Votum, som Frederik III's Raader i den i 1648 oprettede Regering i Glückstadt afgav paa Kongens Spørgsmaal om, hvordan en Arvelov skulde indrettes. De indføjede her af egen Drift en Bestemmelse om, hvorledes der skulde forholdes, hvis en Successor var aandssvag (blödes Verstandes). Bestemmelsen havde Forbillede i de fleste tyske Staters Forfatning. Vi genfinder Reglen i den saakaldte Lex Regia Fredericana, hvor der tales om at Kongen er »ob vitium mentis idoneo«, men denne Bestemmelse udtyndes i det reviderede Udkast, og der findes overhovedet ikke Spor af det i den endelige Kongelov. – Se Kongeloven og dens Forhistorie, udgivet af A. D. Jørgensen, Kbh. 1886. Glückstadtraadernes votum s. 23, Lex Regia Friderici Tertii § 5, s. 36.

er oplyst, at Struensee på det tidspunkt, da kabinetsordren af 14/7 1771 blev udstedt, var klar over, at kongen var utilregnelig, og Gähler, Brandt, Osten og Reverdil rådede ham til at søge at få en konferens, et conseil eller lignende.²³ Men Struensee gik den modsatte vej. Han lader sig udnævne til kabinetsminister, afspærrer kongen fra omverdenen og indfører en ordning, som han var klar over var at stikke folket blå i øjnene, når han fingerer, at de ordrer han udsteder, »auf Befehl des Königs«, er udtryk for dennes frie vilje, og at kongen gennem de ugentlige ekstrakter fører kontrol med, at Struensee ikke overskrider hans vilje.

Set med vore øjne kan det måske synes at være en relativt ubetydelig gradsforskel, om man, når man alligevel er klar over, at kongen er sindssyg og derfor under kongelovens tavshed må træffe et arrangement, lægger magten i en enkelt mands – en geheimekabinetsministers hænder – og derved opnåede, at en person, der havde stået kongen nær, mens han endnu var nogenlunde normal, og som kendte hans tanker, blev sat i stand til at styre riget i kongens ånd, eller om man overgiver magten til et statsråd, bestående af personer, af hvilke ingen havde kongens fulde fortrolighed. Men man må forsøge at se forholdene med datidens øjne. At ophæve geheimekonseillet, der i den almindelige bevidsthed stod som en af pillerne i forfatningen og for så vidt blive endnu friere stillet, end kongen selv havde været, at tilrane sig en hidtil ukendt magtfylde og udøve den på en hensynsløs despotisk måde uden enhver hensyntagen til kollegiernes tidligere praksis, det var den materielle forbrydelse, Struensee havde gjort sig skyldig i og for hvilken han efter datidens mening måtte være hjemfalden til den strenge straf for *crimen laesae majestatis*.

Må man altså komme til det samme resultat, nemlig at dommen over Struensee måtte finde ham skyldig i majestætsforbrydelse, hvad enten man antager, at kongen er sindssyg eller tilregnelig, har det ikke større interesse at undersøge, hvorvidt dommens forudsætning om, at kongen var sjælssund, blot var en juridisk nødvendighed, eller om den var dommernes virkelige mening. At Struensee var klar over, at kongen var i fuldstændig åndelig opløsning er givet. Den lange fremstilling, han har givet af kongens tilstand, lader ikke nogen tvivl tilbage herom. Det er denne beretning, som Viggo Christiansen har karakteriseret som så mønsterværdig i diagnostisk henseende, at man på grundlag af den kan stille en eksakt diagnose af kongens sygdom.²⁴ Men dette aktstykke kendte kommissionen ikke, og bortset fra Guldberg behøver dommerne ikke at

²³ Forhørerne og Reverdil anf. arb., jfr. Lassen, 1891 s. 266.

²⁴ Struensees Beretning jfr. note 6, Viggo Christiansen, anf. arb., s. 21 f.

have været klar over, at kongens sindslidelse gjorde ham aldeles utilregnelig. Det må jo netop erindres, at en af Brandts hovedopgaver var at hindre, at kongen kom i berøring med udenforstående. Det må også erindres, at kongen ved de få lejligheder, hvor han kom i berøring med sådanne, kunne have øjeblikke, hvor hans intelligens syntes imponerende. Kendt er fortællingen om, hvordan kongen endnu et par år efter duperede den preussiske minister von Arnim, der kom for at overlevere sine kreditiver på Hirschholm, således at denne ophidset stemplede alle rygter om kongens sindstilstand som den sorteste bagvaskelse, indtil hans blik faldt ned på ridebanen, hvor kongen for afsted som hest for negerdrengen Moranti, der med sin pisk fik ham til at gøre allehånde kaprioler.²⁵

Den tredje forbrydelse, for hvilken kommissionen måske dømte Struensee var den af Wivet påståede falskforbrydelse. Forholdet var her det, at der i den såkaldte specielle kabinetskasse fandtes et regnskab, hvorefter Struensee og Brandt hver skulle have fået en gave på 60.000 rdl., dronningen på 10.000 og Falkenskjold på 2.000 rdl. Kommissionen og Wivet fandt imidlertid, at regnskabet var temmelig suspekt og insinuerede, at Struensee havde begået falsk, idet han havde rettet de oprindelige summer på 6.000 rdl. til 60.000 rdl. efter at kongen havde forsynet regnskabet med sin anerkendelse af dets rigtighed. Til brug for kommissionen forelå en håndskrevet udtalelse fra kongen af følgende indhold: »Struensees og Brandts udsigende, at jeg havde givet hver af dem 50.000 rdl. er falsk. – Christian.«²⁶

Struensee tog sig denne sigtelse for gement dokumentfalsk og bedrageri overordentlig nær, og der er næppe heller tale om, at han har begået en forbrydelse af dette indhold. Han indrømmede dog i kommissionen, at der var meget stor sandsynlighed for, at gavebrevet var falsk, men bedyrede ved alt, hvad der var helligt, at dette ikke var tilfældet. Imidlertid må det siges, at dommen ikke er klar på dette punkt. Det hedder ganske vist, at »alle omstændighederne konkurrerede til at opvække sådan præsumtion imod ham, som han ikke vidste på nogen måde at elidere«, men om dommen har fundet ham skyldig i forbrydelsen er og vil stedse forblive uvist.²⁷ I datidens europæiske lovgivninger var iøvrigt selve den omstændighed, at der kunne rejses mistanke mod en person for en vis forbrydelse tilstrækkeligt til at medføre visse ubehagelige

²⁵ Charlotte Dorothea Biehl's Breve om Kong Christian VII, udg. af Louis Bobé, Kbh. 1901, s. 80.

²⁶ Trykt i Inkv. bd. I, s. 7.

²⁷ Forhørene, R.A., ang. dommen: Inkv. bd. I, s. 223.

retsfølger for ham, f. eks. anvendelse af tortur, partsed, ja endog idømmelse af arbitrære straffe. Men selv om kommissionen i virkeligheden har antaget forbrydelsen for bevist, er jeg ikke sikker på, at man af den grund kan rette bebrejdelser imod den. Man må jo dog erindre, at kommissionen for at kunne frikende Struensee på dette punkt, måtte tilside-sætte den enevældige konges udtrykkelige skriftlige udsagn, som tilmed støttedes af udenforliggende data. Kan man regne den det til last, at den veg tilbage herfor?

Hvad endelig angår beskyldningen for at have mishandlet kronprinsen hedder det i dommen, at han har handlet forvovent og formasteligt i henseende til den hårde og uhørte opdragelse, han vovede at give kronprinsen. At de opdragelsesprincipper, han fulgte, var temmelig strenge, og navnlig gik ud på at hærde kronprinsen, er der ingen tvivl om, men på den anden side kan hans opdragelse på ingen måde siges at have udsat kronprinsens liv for fare. At dømme Struensee for majestætsforbrydelse herfor, som Wivet påstod, idet han skulle have eftertragtet kronprinsens liv, ville være blodig uret, men det er heller ikke sikkert, at dommen på dette punkt har fulgt anklagen. I hvert fald ser det ud til, at den kun har betragtet Struensees behandling af kronprinsen som en skærpende omstændighed ved hans øvrige formastelige optræden.

Også mod Enevold Brandt var der rejst tiltale for flere forbrydelser, og dommen blander på samme måde som Struenseedommen de forskellige forhold sammen med en almindelig karakteristik af Brandt, således at det er umuligt at se, om den betragter disse forskellige forhold som skærpende omstændigheder eller som selvstændige forbrydelser. Den omtaler således, at han af Struensee har ladet sig bruge til at holde alle folk fra kongen, hjulpet Struensee til at sætte splid i den kongelige familie ved at udvirke, at arveprinsen blev bortvist af den kongelige loge på teatret, ladet sig forære gennem Struensee 60.000 rdl. uagtet han måtte vide, at han ikke havde førtjent dem, men derefter udtaler den:

»Ihvor strafværdigt dette anførte end er, så er det ikke at ligne imod denne af Grev Enevold Brandt selv tydelig og ordentlig ved Forhøret udi Commissionen tilstaaede og ved adskillige Vidner beviste og bestyrkede Forbrydelse og Forgribelse imod og paa hans Majestæt Kongens egen høje Person«.

For dette forhold dømtes han som for »det største *crimen laesae majestatis* som kan optænkes« med den i 6-4-1 fastsatte straf.

Det forhold, for hvilket Enevold Brandt blev dømt til døden, var set

²⁸ Dommen over Brandt trykt i Inkv. bd. I, s. 233-36.

med vore øjne en bagatel og set fra Brandts synspunkt ikke meget mere; i hvert fald gik det først på et meget sent tidspunkt af processen op for ham, at de afhøringer, der fandt sted om denne episode, havde til formål at konstatere, om han skulle have sit liv forbrudt. Den omtalte episode kan på grundlag af Brandts egen og tildels Struensees tilståelse og de afgivne vidneforklaringer rekonstrueres omtrent således:²⁹

En gang i oktober måned 1771 under déjeuneren på Hirschholm truede kongen, der i nogen tid havde været forbitret på Brandt, med at give denne en omgang prygl og kastede en citron i hovedet på ham. Brandt blev naturligvis meget krænket herover. Senere kom Struensee ind til kongen, der da udtalte: »Brandt er en kujon, han har ingen kurage, jeg vil slås med ham«. Struensee gik ind på sagen, drøftede med kongen, med hvilke våben kampen mellem ham og Brandt skulle ud-kæmpes, og til sidst blev de enige om, at de skulle slås med de bare næver. Denne samtale refererede Struensee til Brandt. Enten samme aften eller den følgende aften kom Struensee på ny ind til Brandt og sagde: »Nu kan De gå ind til ham«, hvilket Brandt gjorde. Han lukkede døren i lås efter sig og gik hen til kongen og sagde: »De har truet mig med stokkeprygl, kom an«. Kongen gav da Brandt et sådant stød på munden, at den kom til at bløde, hvorefter han tildelte ham en halv sues slag rettede imod ansigtet, men som efter Brandts udsagn blev pareret af ham. Hvordan de nærmere detaillere forholdt sig, får stå hen. Kongens forklaring til kammerjunker Schack, hvem han kort efter fortalte det passerede, går her stik imod Brandts, og negerdrengen Moranti, der af Brandt havde fået ordre til at forlade værelset, forklarede for kommissionen, at Brandt under kampen havde haft kongen fast om halsen med begge hænder, men at han havde sluppet ham, da han så Moranti komme tilbage. I hvert fald synes det at stå fast, at Brandt under kampen er kommet til at bide kongen i fingeren og til at tilføje ham en rift på kinden samt at han under kontraen er kommet med flere fornærmelige udtryk imod kongen, »ein schlechter Kerl« og lignende.

Til slut måtte kongen bede om godt vejr og efter Brandts forklaring skulle han have sagt til ham: »Giv mig din Haand, Brandt, kom og kys mig, du er en brav Karl, nu vil vi være gode Venner igen«. Nogen tid efter udnævnte han ham til »grand maître de la garderobe«, hvorved han opnåede titel af excellence. Men i virkeligheden vedblev kongen at være forbitret over den tort, som var overgået ham.

²⁹ Forhørene over Struensee og Brandt er m. h. t. dette spørgsmål trykt hos Lassen, 1891, s. 281-90. Vidneudsagnene er trykt i Inkv. bd. I, s. XXII-XXXIX.

Det er med en vis gysen, at man tænker på, at Brandt måtte lade sit liv for en handling, som i realiteten var en undskyldelig retorsion overfor en 22-årig dreng, der tilmed tidligere havde deltaget i voldsomme slagsmål med sine kammerjunkere, uden at det på nogen måde havde haft ubehagelige konsekvenser for disse. Der er vel ingen grund til som anklageren Wivet patetisk at udbrøde »Frygtede du dig ikke at udrække din Haand over Herrens Salvede. Det Blod være over dit Hovede«. Men på den anden side må man dog indrømme, at når 6-4-1 belagde de verbale ærefornærmelser med dødsstraf, måtte den *a fortiori* også belægge reelle injurier med den samme straf, så meget mere som Brandt jo havde ledsaget sin ublide behandling af kongen med forskellige ærefornærmende udtalelser. Havde kommissionen blot valgt denne udvej: at anvende analogien af reglerne om verbale injurier mod kongen, ville alt være i orden. Nu er dommen over Brandt, omend materielt rigtig, dog formelt urigtig, når den udtaler,³⁰ at en legemsfornærmelse af den omhandlede art kan sættes i lighed med, »at Brandt har villet hazardere at dræbe Kongen, da saadan et Anfalds Udfald ikke kan vides i Forvejen, og et uheldigt Slag paa et ømt Sted ofte haver givet og foraarsaget Døden«.³¹

Her ligger, såvidt jeg kan se, den eneste alvorlige indvending man kan rette mod dommen, og den er udelukkende af formel art. I realiteten er der ingen tvivl om, at når den blotte verbale æresfornærmelse var strafbar som majestætsforbrydelse af højeste grad, måtte så meget mere en legemsfornærmelse af den omtalte art være det. Det siges da også i en omtrent samtidig retsvidenskabelig fremstilling, »at hvor en utilladelig Handling har en betydelig Lighed fornemmelig i Henseende for sine Følger for det almindelige med de i Loven nævnte Misgerninger, saa fordrer Aarsagernes Lighed, at en saadan Gerning anses og straffes som en Misgerning i Staten«, og [forfatteren] fremhæver netop som et eks-

³⁰ Dommen over Brandt, jfr. note 28, s. 235.

³¹ Ganske vist er Edvard Holms Kritik af Dommen ikke helt rigtig, idet han forstaar »hazardere« som forsøge og altsaa mener, at Dommen gaar ud paa at Brandt skulle have gjort sig skyldig i Forsøg paa Drab af Kongen, hvilket han med Rette stempler som ganske uberettiget, men noget saadant er paa ingen Maade Dommens Mening. Det Kommissionen finder Brandt skyldig i, er en Legemsfornærmelse af saa grov en Beskaffenhed, at den efter Dommen maa side-stilles med at udsætte Kongens Liv for Fare, men det udtales ikke, at Brandt har gjort sig skyldig i Drabsforsøg, og der er en væsentlig Forskel mellem det at tilsigte Kongens Død og det at fremkalde en Fare for hans Liv. (Forfatterens note). — Jfr. Edv. Holm, anf. arb., bd. IV:2, s. 409.

empel på en sådan analogi lovbogens regler om mundtlige og skriftlige injurier.³²

Noget andet er, at straffen var urimelig hård. Til sammenligning kan erindres om, at efter den gældende straffelov straffes legemsfornærmelser mod kongen [med den] mod enhver anden person fastsatte strafferamme forhøjet med halvdelen. Men om loven var for hård eller ej, var et spørgsmål, som var og måtte være domstolen uvedkommende. Herpå kunne der kun rådes bod ved en kongelig benådning, og en sådan har flere af dommerne måske ventet. I hvert tilfælde fortælles det, at Stampe fik indsat et stykke i dommen, der utvetydigt appellerer til kongens nåde. Det fortælles endvidere, at Stampe efter dommens approbation gjorde endnu et forsøg på at frelse Brandt, idet han begav sig til grev Thott, der var medlem af geheimstatsrådet, og sagde til ham: »Gud bevare os, har Deres Excellence underskrevet Grev Brandts Dødsdom?«, hvortil Thott svarede, idet han trak på skulderen: »Ja, jeg fik et Brev«. Da forstod Stampe, at der var handlet efter ordre fra højere sted.³³

Hvad endelig selve straffen angår, har eksekutionen af den efter vore begreber barbariske dødsdom lige indtil vore dage været omtalt med afsky; men heller ikke på dette punkt kan der rettes bebrejdelser mod kommissionen; loven gav intet valg, den foreskrev een og kun een straf: »den højre haand skal af hannem levendes afhugges, og derefter kroppen parteres«. Imellem disse to bestanddele af straffen er der imidlertid i dommen indskudt: og dernæst hans hoved, således at rækkefølgen bliver, først afhugges hånden, derefter hovedet, og til sidst finder parteringen sted. Hvorvidt denne fortolkning af lovens bud var opstillet for tilfældet, eller om det var den gængse fortolkning af bestemmelsen, er det umuligt at udtale sig om. En straf som den i 6-4-1 hjemlede var iøvrigt langt fra urimelig streng i datidens øjne. Det var på denne tid, at fosterdrab straffedes med halshugning, hvorefter vedkommende kvindes hoved skulle sættes på en stage, og personer, der havde forsøgt at begå selvmord skulle kagstryges, brændemærkes på panden og derefter hensættes til arbejde i jern på livstid. Når disse to forhold (af hvilke det ene nu er straffrit i følge loven, det andet næsten de facto), behandlede så hårdt på den tid, kan det ikke undre, at straffen for den største forbrydelse, lovbogen overhovedet kendte, måtte blive hård. Straffens formål var jo efter datidens opfattelse ikke en gengældelse af forbryderens

³² Lauritz Nørregaard, Forelæsninger over den Danske og Norske Private Ret I-IV, Kbh. 1784-97, bd. IV, § 1003, s. 5. — Sætningen er redaktionelt korrigeret.

³³ Meddelt af Fr. Schiern, H.T. 4. rk. II s. 758.

handling, eller et forsøg på at forbedre ham, men, som det hedder et sted i en erklæring hos Stampe: »Straffen er ikke saa meget rettet paa den, der skal straffes, som på andre ligesindede, hvilke den skal tjene til Afsky og Exempel«. ³⁴

Noget andet er at man måske kunne have håbet på, at dommene var blevet formildet – som 100 år i forvejen dommen over Griffenfeld – til livsvarigt fængsel, men derom blev der ikke tale. Ikke blot var magthaverne personlige fjender af de to grever, men det gjaldt tillige om at afskrække enhver fra at søge at opnå en tilsvarende indflydelse på kongen, som de to grever havde haft. Derfor måtte dommen blive fuldbyrdet i sin fulde strengthed.

Struensees fald blev ikke indledningen til et almindeligt opgør. En stor del af de saglige reformer, han havde gennemført, fik lov til at bestå, andre ophævedes, således at man vendte tilbage til den tidligere tingenes tilstand. Karakteristisk nok virkede Stampe som en retarderende kraft overfor reaktionen. Derimod kunne man jo have tænkt sig muligheden af, at adskillige af de personer, der havde Struensee at takke for deres ophøjelse, påny ville blive fjernet i unåde eller med endnu ubehageligere følger for dem, og at man ville have skredet ind overfor dem, som i deres embedsstillinger eller på anden måde havde ydet Struensees regime deres bistand.

At en vis udrensning fandt sted, kan ikke benægtes; men den var i højere grad karakteriseret ved forflyttelser end ved afskedigelser. Struensees udenrigsminister v. d. Osten, der i den sidste tid var kommet stærkt på kant med Struensee, blev afskediget, men det skyldtes dog ikke, at han var kompromitteret ved sin nære forbindelse med ham, men andre grunde, og som retrætestilling fik han stiftamtmandsembedet i Ålborg, hvorfra han senere vendte tilbage som justitiarius i højesteret. En række andre amtmandsstillinger blev også benyttet til anbringelse af høje embedsmænd inden for centraladministrationen, og hvor der blev tale om afskedigelse, skete det i reglen med 2/3 af gagen i pension. Adskillige af disse afskedigelser var iøvrigt begrundet ved den omlægning af administrationen, som fandt sted.

Overpræsidenten i København U. A. Holstein, der var blevet udnævnt af Struensee, men som senere var kommet i et modsætningsforhold til ham, måtte vende tilbage til Tønder amt, hvorfra han var kommet, og

³⁴ Henr. Stampe, Erklæringer, Breve og Forestillinger, General-Prokureur-Embedet vedkommende I–VI, Kbh. 1793–1807, vistnok en let omskrivning fra bd. II, s. 155.

end ikke dette embede fik han lov at beholde mere end et halvt år, idet han afskedigedes med en ringe pension. Med sin reformiver og foragt for alt, hvad der var dansk, var det næsten nødvendigt, at han måtte forsvinde efter Struensees fald. Værst gik det naturligvis ud over dem, der hørte til den snævrere kreds omkring Struensee. Samtidig med Struensee og Brandt blev også livlægen, professor Berger, Struensees broder justitsråd Carl August Struensee, general Gähler og hans hustru, oberst Falkenskjold, generalmajor Gude og flere andre arresteret. De betydeligste af dem blev anbragt i Kastellet og efterhånden kom de til at afgive forklaring for undersøgelseskommissionen. Karakteristisk for dem alle var, at deres forbindelse med Struensee i deres forklaringer blev aldeles bagatelliseret, de havde straks taget afstand fra hans forskellige forehavender o.s.v. Den 4. maj indstillede kommissionen til kongen, at der ikke blev foretaget noget mod 7 af dem, deriblandt professor Berger. Kun 4 af dem undgik imidlertid enhver straf. En af de andre, generalpostdirektøren Sturz, der havde fået en ring af dronningen, fordi han havde malet hendes portræt, forvistes til Holsten, men med en pension på 500 rdl. Etatsråd Willebrandt forvistes til en af de sjællandske købstæder med 300 rdl. i pension og Berger til Ålborg med løfte om et embede som provincialmedicus. General Gähler, som vitterligt oprindelig havde været Struensees rådgiver, omend de efterhånden også var kommet i et vist modsætningsforhold, forvistes ligeledes til en købstad med 500 rdl. i pension til sig selv og lige så meget til hustruen, der havde været dronningens hofdame. Justitsråd Struensee kunne dokumentere, at han ikke havde været medvider i broderens politiske spil og slap med forvisning til udlandet. Oberst Falkenskjold derimod, som bl. a. havde modtaget gaver af kongens kasse og ikke at forglemme ved en bestemt lejlighed havde tvunget arveprinsen til at ride til side for hans musikkorps, straffedes med livsvarigt fængsel på Munkholmen; efter 4 års forløb benådedes han dog med landsforvisning. Alle disse afgørelser blev truffet ved kgl. resolution og betegnede altså en udøvelse af egentlig kabinetsjustits.

Som bekendt svingede den Struenseefjendtlige stemning, som havde behersket København i dagene efter den 17/1 1772, ret snart over til sin modsætning, og man så i Struensee og Brandt nærmest et par politiske martyrer. Det er karakteristisk, at den alt overvejende del af den bevarede dagbogs-, brev- og memoire-litteratur fra samtiden udtaler sig fordømmende om den hårdhed, hvormed man var gået frem. Den uhyre litteratur, som Struensees kortvarige indsats i Danmarks historie har gi-

vet stødet til, er for den altovervejende dels vedkommende båret af sympati for Struensee og Brandt, og den standende strid om dommens rigtighed er et udtryk for en dårlig samvittighed med hensyn til den behandling, der blev dem til del. Stærkest har uviljen rettet sig mod deres dommere: disses virksomhed er endog blevet betegnet som justitsmord,³⁵ men som jeg har søgt at vise, med urette. At deres dom ikke på alle punkter kan stå for 175 års sammenlagte juridiske kritik, er en ting for sig; i det væsentlige var den dog rigtig: både Struensee og Brandt havde gjort sig skyldige i *crimen laesae majestatis*, således som denne forbrydelse efter loven måtte forstås. Og juristernes arbejde var tilendebragt, da de havde fundet Struensee og Brandt skyldige efter 6-4-1. Om dommen skulle fuldbyrdes måtte ligge i regeringens hænder, det var et rent opportunistisk spørgsmål, intet juridisk, og var følgelig dommerne uvedkommende. Et efterladt notat af den stakkels sindssyge konge, næsten hjerteskrærende i sin hjælpeløshed, lægger sikkert ansvaret for Struensees og Brandts henrettelse, hvor det med rette bør ligge, idet den siger: »Der Graf Struensee, ein sehr grosser Mann, starb 1772, durch der Königin Juliane ihren Befehl und durch des Prinz Friederichs und nicht durch den meinen und durch den Willen des Staatsraths. Der Graf Brandt, ein feiner wilder Mann, starb anno 1772 auf dem selben Platz, wo Struensee starb, ich hätte gerne sie beide gerettet. Allein es war der Königin und des Prinz Friederich Wille.«³⁶

Hvad enkedronningen og arveprinsen gjorde var at benytte sig af den gældende lov i dens fulde udstrækning. Om de var moralsk berettigede hertil, er en sag for sig. Her tilkommer det historikerne, ikke juristerne, at dømme. At opfatte deres handlemåde udelukkende som en personlig hævnakt, er uberettiget. Også for dem spillede hensynet til enevoldsmagtens anseelse og landets vel en afgørende rolle; men den strenge dom, som eftertiden i reglen har fældet over dem, er et vidnesbyrd om, hvorledes en politisk retsforfølgning set i historisk perspektiv kan komme til at stå på en helt anden måde, end samtiden havde anset for mulig.

³⁵ Således af J. H. Thoresen, jfr. note 1.

³⁶ Trykt hos A. D. Jørgensen, red., Regeringsskiftet 1784, Kbh. 1888, s. VIII.

SUMMARY

The Commission-sentence passed upon J. F. Struensee and E. Brandt in 1772

The present article on the commission-sentences passed upon count J. F. Struensee, *Geheimkabinetminister*, and count E. Brandt, keeper of the royal wardrobe, in April 1772 reproduces a paper read before the 'Danish Genealogical Society' (*Personahistorisk samfund*) by the late professor, dr. juris Stig Iuul in 1934, and, on later occasions, with slight modifications before other learned societies. In many respects the lecture, here published posthumously on the basis of the author's revised manuscript, represents a late contribution to a discussion on the treshold of this century between historians and lawyers on the legal and moral justification of these sentences. The author stresses the obvious necessity of assessing the sentences according to contemporary standards and to the strictly legal premises available to the justices, not least due to the liability, particularly current among historians of the previous generation, of charging the commission of justice, appointed for that special purpose, for having played the new régime's play. According to contemporary conception of law, and, also, to the very spirit and letter of the *Lex Regia* (*Kongeloven*, 1665) and the Danish Lawbook (*Danske lov*, 1683) there can be no doubt whatsoever, that Struensee and Brandt had, actually and legally, committed lese-majesty, and, consequently, that they had incurred capital punishment. In all events, the justices were in no legal position to pass any different sentence; the fact that the executions were performed with all the cruelty of the letter of the law, remains the political and moral responsibility of the new régime, and not that of the commission of justice.

(Summarized by Karsten Thorborg; editorial translation).